

NEKI PRAVNI PROBLEMI U VEZI S DOPISOM PODBANA MIHAJLA ŽIVKOVIĆA OD 5. XI 1459.

Lujo Margetić

I UVOD

Pismo koje su hrvatski podban Mihajlo Živković i suci kninskog suda uputili g. 1459. zadarskom knezu na njegovo traženje sadrži nekoliko važnih podataka, što se odnose na hrvatsku pravnu povijest pa je radi toga bilo predmetom izučavanja naših povijesnih i pravno-povijesnih stručnjaka. U tom pismu izlaže se nasljedno pravo hrvatskih plemića. Smisao izloženih normi bio je tumačen na različite načine, ali po našem mišljenju sasvim pravilan odgovor nije do danas dan unatoč dosta velikom uloženom trudu. Pokušat ćemo sa svoje strane da dademo prilog objašnjavanju nasljednopravnih normi, što ih sadržava spomenuto pismo, u nadi da će time neka pitanja iz hrvatske pravne povijesti biti bar u izvjesnoj mjeri bolje osvijetljena.

Pismo je objavljeno nekoliko puta. Najprije ga je objavio Š. Ljubić¹, a po njemu V. Klaić² i (bar najvažniji dio) V. Mažuranić³. Kasnije je Šišić izvršio novo čitanje i izdao poboljšanu lekciju u svojem Priručniku⁴, a veće dijelove originalnog latinskog teksta dao je uz svoj prijevod čitavog pisma i Barada⁵.

Da bismo čitaocu olakšali praćenje naših izlaganja, dajemo najprije nešto skraćeni prijevod i najvažnije dijelove latinskog originala.

Na upit zadarskog kneza o pravnim običajima kraljevine Hrvatske »o posjedima, i to nasljednim, kupljenim i stečenim« (in possessionibus videlicet hereditariis, evitiis et acquisitis) podban priopćuje »kako se nasljeđuju nasljedna i očinska dobra hrvatskih plemića« (qualiter descendunt hereditaria et patrimonialia nobilium crohatorum) pa kaže »da sve nekretnine svih plemića dvanaest plemena kraljevine Hrvatske prelaze na muško potomstvo bližnjim punorodnim rođacima koji potječu od istog koljena od jednog na drugog« (quod omnes possessiones omnium nobilium duodecim generationum regni Croatiae descendunt in prolem masculinam germanis propinquis de eorum

¹ Š. Ljubić, Listine o odnošajih između Južnoga Slavenstva i Mletačke republike X, Monumenta spectantia historiis Slavorum Meridionalium (u daljnjem tekstu MSHSM) XXII, 1891, 146, br. CL.

² V. Klaić, Hrvatska plemena od XII do XVI stoljeća, Rad JAZU CXXX, 1897, 3.

³ V. Mažuranić, Prinosi za hrvatski pravno-povijesni rječnik II, s. v. dar, 191.

⁴ F. Šišić, Priručnik izvora hrvatske historije I, I, 1914, 494—495.

⁵ M. Barada, Hrvatski vlasteoski feudalizam, Zagreb 1952, 36.

prole descendentium de uno in aliud) i »da se posjedi navedenih plemića ne smiju otuđiti stranim na njihovu štetu, a ni oporučiti za dušu ni zapisati iznad tri gonjaja« (que possessiones dictorum nobilium non sunt alienandae extraneis in eorum preiudicio, neque pro anima testare neque legare ultra tres cognaios). »Što se pak tiče kupljenih i stečenih nekretnina po precima plemića ili po njihovim prethodnicima, kao što je opisano, i nakon što su ostavljene njihovim nasljednicima, te nekretnine treba da pređu svim nasljednicima od onog tko je to dobro stekao na sličan način i uvjete kao što i stara obiteljska dobra prelaze od potomka na potomka, kao što je gore napisano« (de possessionibus vero eviticis et acquisitis per antecessores nobilium sive per predecessores eorum pro ut descriptum et postmodum relicte eorum heredum, ipse possessiones transire debent per omnes descendentes ab illo a quo ipsa bona fuerunt acquisita, simili modo et conditione prout alia bona patrimonialia antiqua transeunt de prole in prole, ut suprascriptum est). »Dalje, u pogledu kupljenih i stečenih nekretnina: ako je koji plemić kupio ili stekao svojim vlastitim kupom i stjecanjem, taj plemić ima slobodu da otuđi dobra, kupljena i stečena po njemu samome, zato što ono što je sam stekao može sam razdijeliti.« (Item de possessionibus evictis et acquisitis, quod si aliquis nobilis evicisset seu acquisivisset suo solo evictu et acquisitu, ipse nobilis habet libertatem, ipsa bona, per ipsum evicta et acquisita, alienare, eo quia ea, que solus acquisivit, solus distribuere potest). »Žensko pak potomstvo nema udjela u očinskim nekretninama, već ga treba opremiti iz pokretnih dobara kad prelazi mužu« (Feminina autem proles non habet partem in possessionibus patrimonialibus, sed de bonis mobilibus debet adornari cum transiverit ad virum).

II KRITIKA TEKSTA

Već je Mažuranić sumnjao u tekst, objavljen po Ljubiću i smatrao da »bi bilo nužno, da se čitanje teksta po izvoru pomno ponovi«⁶. I zaista, Šišić je prilikom novog čitanja teksta uklonio bar jednu nepotrebnu i lako otklonjivu grešku u Ljubićevu čitanju. Umjesto »ad inc. (?)« Šišić je pravilno pročitao »ad virum«, što se uostalom u originalnom tekstu može bez muke pročitati, pa je pravo čudo, da je Ljubić uopće mogao ponuditi svoje čitanje, kad ono nije imalo smisla i kad se ispravno čitanje nametalo i jasnoćom napisanih slova i unutrašnjom logikom teksta.

Ostaje kao ozbiljan problem čitanje riječi eviticiis, evictis, evicisset, evictu. Barada je riječ eviticiis objašnjavao krivim čitanjem »mjesto emticiis, jer je poznato, da u gotici tri i crte jedna za drugom mogu se čitati m, ni, ui i t. d.«⁷ Ovo je izazvalo vrlo oštru reakciju Kostrenčića koji je istakao da »prevoditi ‚possessiones eviticie‘ s ‚kupljeni posjedi‘ grdna je grješka, do koje je došlo zbog nepoznavanja stvari«. Po Kostrenčiću se u tekstu Živkovićeve dopisa zapravo govori o dobro poznatoj diobi na bona avitica i bona acquisita, koju susrećemo i u hrvatskom i u ugarskom pravu, a koja je poznata i kod drugih naroda, npr. u Njemačkoj, Francuskoj, Poljskoj i Rusiji. Upravo zato po Kostrenčiću je nedopustivo eviticiis kvariti u emticiis, tim više što je Barada, sve

⁶ Mažuranić, na n. mj.

⁷ Barada, na n. mj.

po Kostrenčiću, nakon što je preveo *possessiones eviticiae* s »kupljeni posjedi« bio prisiljen da »*possessiones acquisite*« prevede sasvim proizvoljno i krivo sa »posjedi na dar primljeni«, čime da je suzio pojam »*possessiones acquisite*«. Naime, Kostrenčić tvrdi da nema ni najmanje sumnje da se pod »*possessiones acquisite*« treba razumjeti posjede stečene raznim pravnim poslovima, kao što je npr. kupnja, darovanje i slično.⁸

Čini se da zaista nema sumnje da je Barada olako tvrdio da se kod riječi *eviticiis* radi o krivom čitanju. Uvid u originalni tekst može nas lako uvjeriti da je mjesto sasvim dobro pročitano od dosadašnjih izdavača i da u tekstu zaista stoji *eviticiis* i ostali oblici izvedeni od *evincere*. Pa ipak, nije li se Kostrenčić previše požurio kad je optužio Baradu za svojevóljno i iskrivljeno tumačenje teksta, za grdne greške i za nepoznavanje stvari? Oprez je bio na mjestu tim više što je Barada zapravo prihvatio sumnje koje je već odavno izrazio Mažuranić⁹, pa je za navodne grdne greške i nepoznavanje stvari trebalo prije optužiti Mažuranića.

Prije svega, do nas nije došao originalni dopis podbana Živkovića, već samo prijepis tog dopisa što ga je izvršio zadarski pisar prilikom upisa spomenutog dopisa u knjigu dukala i terminacija zadarske općine. Ne postoji li mogućnost da je zadarski pisar krivo pročitao originalni tekst? A nije li možda već pisar podbana Živkovića i kninskih sudaca pogriješio pišući ispravu? Konačno, nije li možda i sam sastavljač dopisa pogrešno naučio i zapamtio neke termine srednjovjekovnog hrvatskog prava?

Na ova pitanja i sumnje upućuje nas usporedba terminologije iz proučavanja dopisa s tadašnjom terminologijom ne samo hrvatskog i mađarskog prava, već i prava u drugih naroda.

U tekstu dopisa nalaze se riječi: *in possessionibus... hereditariis, eviticiis et acquisitis*. Dakle, dopis razlikuje tri vrste nekretnina. Ako se držimo točno tradiranih riječi i prevedemo ih bez ikakve pravne analize, zaista dolazimo do Kostrenčićeva rezultata: radi se o posjedima a) baštinskim, b) dobivenim parnicom i c) stečenim. Pa ipak, čudne li podjele! Kakva su to dobra zadobivena parnicom? Parnica ipak služi samo zato da bi netko došao do svog prava, u našem slučaju do nekretnine koju mu netko drugi osporava. Ali, ako je sud dosudio neku nekretninu jednoj od stranaka, onda je pravni poredak priznao da je ta stranka već i prije parnice imala pravni naslov da nekretninu smatra svojom. Možemo se s malo dobre volje postaviti i na drugo stajalište i tvrditi da je nekretnina ipak bila sporna među dvjema strankama i da se o sigurnom vlasništvu može govoriti tek nakon što je sud pravomoćno presudio u korist jedne od stranaka, ali će i u tom slučaju podjela nekretnina na baštinske, stečene nekim pravnim poslom i stečene parnicom ostati za pravnika u najmanju ruku čudnom, neuvjerljivom i sasvim neuspjelim.

Ali i neuspjela distinkcija ipak je distinkcija. Rimsko pravo, srednjovjekovna pa i moderna prava često definiraju na pogrešan način određene pravne pojmove, a razdioba neke materije još je češće nelogična i nepotpuna. Drugim riječima, sve naše sumnje u tekst isprave ne bi same za sebe mogle srušiti tradirani tekst.

⁸ M. Kostrenčić, O radnji prof. dr. Mihe Barade Hrvatski vlasteoski feudalizam, Zagreb 1953, 21—23.

⁹ Mažuranić, na n. mj.: »nije li pogrešno čitano ili prepisano mjesto *emticis*«.

Stvar postaje sasvim drukčijom kad svoju pažnju obratimo na druge srednjovjekovne izvore. Dat ćemo samo nekoliko primjera:

God. 1260. izdaje Bela, kralj ugarski i hrvatski, ispravu kojom dopušta svom taverniku Mojsu slobodno raspolaganje sa svim stvarima u njegovu (Mojsovu) vlasništvu. Privilegij govori među ostalim i »de possessionibus suis hereditariis, empticiis et eciam acquisitis«.¹⁰

Iz stranog prava uzet ćemo između bezbroj primjera samo jedan, i to iz poljskog područja, gdje je razlikovanje nasljednih, darovnih i kupljenih nekretnina vrlo reljefno istaknuto. Dakle, u jednoj ispravi iz 1252. spominju se među ostalim »hereditates... patrimoniales, deservite et pecunia comparate«.¹¹

Uzet ćemo u razmatranje još samo Tripartit, jer je on s jedne strane vremenski blizak ispravi o kojoj raspravljamo, a s druge strane je vjerno prikazao teoretske osnove hrvatsko-ugarskog prava i sâmo to pravo kakvo je važno na početku XV st., tako da je među izvorima našega prava zauzeo najodličnije mjesto. U prvoj knjizi Tripartita Verböczy raspravlja o razlici među pravima na nekretnine stečene službom i one što su novcem pribavljene. Indikativni su naslovi 18. i 19. titula. Prvi glasi: *Quare jura possessionaria, servitiis acquisita, jus foemineum non sequantur?*, a drugi: *Ecóntra, cur jura possessionaria pecuniis empta, jus foemineum aequae ac masculinum concernant?*¹². U titulu 40. iste knjige Tripartita govori se među ostalim »de... bonis ac juribus possessionariis per donationes acquisitis«¹³. Spomenimo još samo titulu 57. gdje Verböczy raspravlja o slobodnom raspolaganju stečenim dobrima i gdje među ostalim kaže da svaki plemić može i bez suglasnosti djece »de... juris suis possessionariis per eum propriis servitiis suis acquisitis... sive propriis pecuniis... comparatis et emptis«¹⁴ za života slobodno raspolagati¹⁵.

Smatramo da bi dalje navođenje izvora bilo suvišno. Srednjovjekovni izvori iz doba u kojem je pisan dopis podbana Živkovića razlikuju naslijeđene i stečene nekretnine, a među potonjima opet (zaslugama) stečene i (novcem) kupljene. Naslijedenim smatraju se sve one nekretnine koje su putem nasljedstva bar jedanput promijenile vlasnika, dok su stečene sve one nekretnine koje je vlasnik stekao na neki drugi način, a ne nasljedstvom. Što se pak tiče razlikovanja između zaslugama stečenih i kupljenih nekretnina, ono na prvi pogled izgleda beznačajnim, ali je pravni poredak vezivao uz ovu distinkciju čitav niz pravno relevantnih posljedica. Tako npr. zaslugama stečene ne-

¹⁰ T. Smičiklas, *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* (u daljnjem tekstu: CD) V, 1907, 176. V. dalje npr. CD IX, 476 (1329): »... possessiones eorum tam hereditarie, quam empticie aut quovis titulo acquisite...«

¹¹ Kodeks dyplomatyczny Małopolski II, br. 436; cit. prema J. Bardach, *Historia państwa i prawa Polski I*, Warszawa 1965, 290. Iz češkog prava usp. npr. *Majestas Carolina*, LXVIII, iz g. 1346; T. Taranovski, *Majestas Carolina i Dušanov zakonik*, Glas SAN, CLVII, 1933, 24.

¹² *Corpus juris Hungarici, Tyrnaviae 1751*, 14: na str. 1—116 odštampan je Verböczyjev *In Tripartitum opus juris consuetudinarii inclyti regni Hungariae*.

¹³ na i. mj., 22: Trip. 1, 40 *De divisionibus honorum paternorum et avitorum inter fratres fiendis*.

¹⁴ na i. mj., 27: Trip. 1, 57 *Quod quilibet Dominorum et Nobilium super bonis suis propriis liberam disponendi habet facultatem*.

¹⁵ Dodajmo ovdje npr. CD XIII, 96 (1361): »... possessiones... aquisite a regiaque maiestate per ipsum pro suis meritoriis serviciis...«.

kretnine, drugim riječima prvenstveno one koje je kralj darovao plemiću, nasljeđuju se na način utvrđen u darovnici. S druge strane, nekretnine stečene kupnjom, prema pravnim običajima hrvatsko-ugarskog prava ne smatraju se uopće nekretninama u pogledu vlasnikova raspolaganja s njima, već se na njih primjenjuju propisi o pokretninama¹⁶. A ovo opet znači nešto vrlo važno: naime, ostavina nekog plemića dijeli se među njegove descendentne na taj način da nekretnine pripadaju isključivo muškim descendentima¹⁷, a pokretnine dijele sva djeca bez obzira na spol. Budući da se kupljene nekretnine računaju među pokretnine, na njih će imati pravo i muška i ženska djeca.

Razlikovanje između stečenih; bolje reći darovanih, dobara i kupljenih imalo je u očima naših predaka još jedno opravdanje. Naime, smatralo se da nekretnine nabavljene nekim pravnim poslom, prvenstveno kupoprodajom, ne povećavaju ni smanjuju imovinu, već se samo jedan oblik imovine pretvara u drugi. Naprotiv, čovjek koji se dao u službu, na primjer, kralju i koji je svojim, najčešće vojničkim, vrlinama stekao kraljevu naklonost i bio obdaren nekim posjedom, povećao je svoju imovinu darovanim dobrom. Dakako, o ovim za naše pojmove čudnim ekonomskim nazorima naših predaka nema smisla raspravljati i eventualno ih kritizirati. To bi prije spadalo u povijest ekonomske misli. Na nama je samo da utvrdimo kako su pravno naši pređi razlikovali pojedine dijelove svoje imovine i koje je pravne posljedice za sobom povlačila određena distinkcija.

Vratimo se sada Živkovićevu dopisu o kojem raspravljamo. Mislimo, da smo dokazali da su podban i kninski suci mislili i mogli misliti samo na »*possessiones hereditariae, empticiae et acquisitae*«, jer je takva podjela nekretnina postojala i u teoriji i u praksi ne samo našeg i ugarskog prava, već i ostalih srednjovjekovnih prava. U tekstu dopisa doista stoji »*eviticis*«, ali razlikovanje stečenih nekretnina na nekretnine parnicom stečene i nekretnine stečene pravnim poslom nema smisla niti se pojavljuje bilo gdje u praksi i teoriji. Suvišno je raspravljati o tome, čijom »zaslugom« je takav tekst došao do nas. To vjerojatno nikad nećemo saznati, a nije baš ni važno.

Toliko o kritici teksta. Za naše potrebe ovo je sasvim dovoljno. Dakako, da kritičko razmatranje teksta nije išlo bez ulaznja u diskusiju o sadržaju proučavanog dopisa, ali to nije ni čudno, jer se kritika teksta ne može često provesti ako se usporedo ne obrade i sadržajna pitanja.

III PRAVNA ANALIZA SADRŽAJA ŽIVKOVIĆEVE ISPRAVE

1. O nasljednim dobrima

O sadržaju razmatranog dopisa vladaju u znanosti podijeljena mišljenja. Dok jedni¹⁸ hvale jasnoću i konciznost dopisa, drugi¹⁹ se tuže na nepreciznost i nejasnoću.

¹⁶ na i. mj., 14: Trip. 1, 19.

¹⁷ U pojedinosti ovdje ne možemo ulaziti. Isto tako, nećemo se upuštati u razmatranje iznimnih slučajeva, kada i ženska djeca nasljeđuju nekretnine.

¹⁸ V. Klaić, n. dj., 4: »...kratko i jezgrovito izlaže nasljedno pravo hrvatskoga plemstva u srednjem vijeku«.

¹⁹ V. Mažuranić, na n. mj.: »...pravnički dosta nejasno i nepodpuno izražena načela...«

Ozbiljnijoj analizi pravnog sadržaja razmatranog dopisa pristupilo se tek u novije doba.

U svojoj analizi toga dopisa Barada konstatira da se plemićka dobra u Hrvatskoj po tom dopisu razlikuju s obzirom na način (modus) i vrijeme (tempus) stjecanja. S obzirom na način stjecanja dopis dijeli plemićke nekretnine na possessiones hereditarie, emticie i acquisite, kod čega su possessiones hereditarie posjedi naslijeđeni od pređa, a to je po Baradi isto što i plemenština, possessiones emticie su kupljeni ili nekom službom izdvojeni ili nekim drugim načinom stečeni posjedi, dok se pod possessiones acquisite treba podrazumijevati darovnicama dobivene posjede. S obzirom pak na vrijeme stjecanja dopis razlikuje naslijeđene i nenaslijeđene posjede. Kod naslijeđenih posjeda treba opet razlikovati bona hereditaria, tj. »dobra naslijeđena, ali čemu nema pametara, t. j. plemensko-rodovskog podrijetla«, od bona patrimonialia, koja su doduše »naslijeđena, ali nisu prastarog ili rodovskog podrijetla, nego ih je neki od poznijih prethodnika kupio ili na dar dobio«. Po Baradi »ni jedna ni druga od tih dobara ne mogu se otuđiti ni biti predmet oporuke«, jedino se može crkvi ostaviti do tri gonjaja. Barada upozoruje da nenaslijeđenim dobrima doduše stjecalac slobodno raspolaže, ali čim on umre, ona gube svoje svojstvo stečenih dobara i postaju patrimonijalna. Konačno, Barada naglašava da po proučavanom dopisu žene nisu imale pravo nasljedstva, već samo pravo na opremu.²⁰

Baradina analiza mogla je poslužiti kao dobra osnova za daljnja ispitivanja hrvatskog nasljednog prava u srednjem vijeku. Daljnji napredak bio je moguć samo strpljivom i minucioznom analizom svih raspoloživih izvora.

Na žalost, krenulo se drugim putem.

Tako je Kostrenčić zamjerio Baradi — među ostalim — što nastoji iskonstruirati neko posebno nasljedno pravo hrvatskih plemića, što je, čini se, opravdana primjedba, ali je kod toga, kao što smo vidjeli, Kostrenčić ostao kod razlikovanja između dobara dobijenih parnicom i dobara na drugi način stečenih radom stjecaoaca, umjesto da prihvati Mažuranićevo i Baradino stajalište. S druge strane, Kostrenčić je prihvatio stajalište ne samo Barade već i drugih, da s baštinskim dobrima »njihov povremeni posjednik ne može raspolagati, već ih mora ostaviti svojim baštinicima u onom stanju, u kome ih je od svojih pređa primio«, poričući dakle zapravo vlasnička prava individualnim držaocima plemićkih nekretnina.²¹

Ovaj trend nastavljen je kod Beuca, koji se prilikom analize Zadarskog statuta dotakao i dopisa o kojem raspravljamo.²² Beuc razlikuje bona hereditaria, tj. dobra koja su nasljednici stekli od svog pretka, od possessiones eviticiae et acquisite, tj. od dobara koja »su nasljednici stekli na osnovi pravnog posla«. Onima prvima nije se moglo raspolagati u korist osoba koje nisu bile srodnici raspolagatelja. U tome Beuc, u skladu s ostalima, posebno s Baradom i Kostrenčićem, vidi kolektivno vlasništvo pa čak tvrdi da »dioba nasljedstva među nasljednike ne dira osnov pojma kolektivnog vlasništva«. Po Beucu treba upravo kod nasljednih patrimonijalnih dobara u smislu uput-

²⁰ Barada, n. dj., 37.

²¹ Kostrenčić, n. dj., 23.

²² I. Beuc, Statut zadarske komune iz 1305. godine, VDA u Rijeci II, 1954 614.

stva kninskog suda razlikovati kolektivno vlasništvo od suvlasništva. Naime, kod kolektivnog vlasništva osobe ne mogu otuđiti dio koji drže i uživaju, a kod suvlasništva suvlasnik može svoj idealni dio prodati kome god hoće.

Nekoliko godina kasnije analizirao je našu ispravu i O. Mandić²³ i na temelju nje ustvrdio da po njoj postoje s jedne strane »*possessiones hereditariae*, t. j. plemenštine, koje se ne mogu prenositi na druge pravne subjekte«, s kojima su izjednačena dobra stečena po pređima i ostavljena potomcima, a s druge strane »dobra, što ih je plemić sam nabavio i kojima može slobodno raspolagati«.

Protiv vladajućeg mišljenja ustala je tek N. Klaić u svojim radovima, objavljenim 1961. i kasnije.²⁴ Ona je nasuprot svim naprijed navedenim autorima upozorila na to da se izjava podbana Živkovića ni u kom slučaju ne može tumačiti u smislu zabrane otuđenja plemenština, već naprotiv, da sav izvorni materijal iz bilo kojeg razdoblja srednjeg vijeka govori za to da zabrane otuđivanja za plemenštine naprosto nema. N. Klaić ne slaže se s vladajućimazorom da se kod plemenštine radi o kolektivnom vlasništvu, već tvrdi da je kod plemenštine postojalo obično suvlasništvo, odnosno, drugim riječima, sudionik je mogao svoj idealni dio prodati i braći i stranim osobama. Posebno je N. Klaić opetovano upozoravala da riječi Živkovićeve izjave »*que possessiones... nobilium non sunt alienandae extraneis in eorum preiudicio*« nisu ništa drugo nego »na drugi način stilizirano pravo prvokupa«.

Začuđuje da predstavnici vladajućeg mišljenja nisu odgovorili N. Klaić i pokušali osporiti njene navode. Čak ni O. Mandić, s kojim je N. Klaić imala direktnu konfrontaciju mišljenja, nije se više do danas javio ni jednom riječju u obranu svog mišljenja o dopisu podbana Živkovića, premda je u međuvremenu u jednoj prilici branio svoje stajalište od N. Klaić.²⁵ Jedino se J. Lučić²⁶ priključio vladajućoj teoriji tvrđnjom da prema objašnjenju banovca Mihajla Živkovića »posjedi svih plemića iz plemena kraljevstva Hrvatske prelaze na najbližeg muškog nasljednika i da se ne smiju otuđivati više od 3 gonjaja«.

Čini nam se, da isprava podbana Živkovića zaslužuje da se ponovo podvrgne pravnoj analizi.

Pravnu analizu je do sad najdalje izveo Barada. Njegovo shvaćanje smo već iznijeli. Podsjetimo se sada samo na to da razmatrana isprava prema Baradi dijeli nekretnine ovako:

I Possessiones hereditarie

- a) bona hereditaria
- b) bona patrimonialia

²³ O. Mandić, »*Pacta conventa*« i »dvanaest« hrvatskih bratstava, HZ XI—XII, 1958—1959, 181.

²⁴ N. Klaić, O. Mandić, »*Pacta conventa*« i »dvanaest« hrvatskih bratstava, HZ XIII, 1960, 313; O jednoj »naučnoj« diskusiji, HZ XIV, 1961, 262; Noviji radovi na društvenoj problematici srednjovjekovne Hrvatske, Godišnjak Istorijskog društva BiH 1959, 350.

²⁵ O. Mandić, O jednoj »recenziji«, HZ XIII, 1960, 318—320.

²⁶ J. Lučić, Ponovo o »Dva torza o srednjovjekovnoj hrvatskoj povijesti«, HZ XXI—XXII, 1968—69, 563.

II Nenaslijeđena dobra

- a) possessiones emticie
- b) possessiones acquisite

Već prilikom kritike teksta zauzeli smo svoje stajalište u pogledu nenaslijeđenih dobara. Sada je vrijeme da razmotrimo naslijeđena dobra.

Prije svega, upada u oči da prema Živkovićevoj ispravi nema nikakve pravne razlike u postupanju s naslijeđenim dobrima pod a), tj. Baradinim bona hereditaria, i s naslijeđenim dobrima pod b), tj. Baradinim bona patrimonialia. Barada je svojevolumeno nazvao prva dobra kao hereditaria, a druga kao patrimonialia. U ispravi su i prva dobra također nazvana patrimonialia, samo s dodatkom antiqua (prout alia bona patrimonialia antiqua), a prva i druga zajedno isprava naziva hereditaria. Ako bismo već po nazivu htjeli razlikovati jedna dobra od drugih, onda bismo se prije priklonili nazivima bona patrimonialia antiqua za prva, a naprosto bona patrimonialia za druga dobra, kod čega su i jedna i druga dakako bona hereditaria. Ali, jer isprava kaže da su druga dobra stečena po predcima (per antecessores... sive per predecessores) onda se moramo zapitati, u koje su doba stečena ona prva dobra. Naime, antecessores i predecessores izazivaju utisak da se radi o bližnjim i daljnjim precima. Isprava upravo nameće zaključak da se kod prvih dobara radi o nekakvim posebnim, u davna vremena dobivenim dobrima, o dobrima dobivenim na neki drugi način, a ne kupnjom i kraljevskom darovnicom, jer za drugu vrstu nasljednih nekretnina isprava jasno kaže da su one kupljene i stečene od prethodnika. I tako bismo nužno došli do zaključka da se kod tih bona patrimonialia antiqua zaista radi o onom dijelu zajedničkog zamljišta seoske općine — vrvi, što su ga pojedine velike porodice u seoskoj zajednici dobile na trajno uživanje i što je kasnije, nakon prestanka periodične diobe, prešao u vlasništvo velikih porodica — zadruga — kako to tumači Mandić²⁷, odnosno o imovini plemensko-rodovskog podrijetla — kako se je izrazio Barada²⁸, da navedemo samo najnovije predstavnike vladajuće teorije.

I zaista, ovako nešto imao je očito na umu i sastavljač razmatrane isprave. Na prvi pogled nema razloga za daljnje istraživanje, jer valjda suvremenik zna najbolje objasniti norme svog doba. Pa ipak skloni smo oprezu, ako ništa drugo, a ono radi toga što je sastavljač isprave dosta svojevolumeno prekrajavao pojmove i riječi, što smo već imali prilike vidjeti kod riječi eviticia. Pažnju pobuđuje pravno razlikovanje dviju vrsta nekretnina, koje rezultira napokon u tome — da među njima nema pravne razlike. Suvremenici sastavljača isprave imali su valjda pametnijeg posla nego da, puni nekakvog tobožnjeg pijeteta, pravno razlikuju »prastara dobra« (bona patrimonialia antiqua) od onih dobara koja su njihovi pređi stekli i nabavili, i to da ih razlikuju na sasvim čudni način, naime tako da ne prave nikakve razlike. Uspomene na različitu provencijenciju mogu se sačuvati kroz nekoliko generacija, ali nakon toga ipak moraju nestati. Ovo su aprioristički razlozi, radi kojih gledamo s nepovjerenjem u podjelu nasljednih dobara po sastavljaču isprave.

Ako sada bacimo pogled na hrvatsko-ugarsko pravo Tripartita, koje je kao običajno pravo nedvojbeno vladalo u cijeloj hrvatsko-ugarskoj državnj

²⁷ O. Mandić, Prilozi pitanju seoske općine, bratstva i vrvi, HZ X, 1957, 182.

²⁸ Barada, n. dj., 37.

zajednici kao opće pravo i koje je popisano po Verböczyju tek oko pola stoljeća nakon ispostavljanja razmatranog Živkovićeve dopisa zadarskom knezu, onda nas čeka izvjesno iznenađenje. Naime, i po Tripartitu dijele se naslijeđena dobra na dvije grupe, koje u nekim svojim aspektima frapantno slične na razlikovanje iz Živkovićeve isprave.

Tripartit razlikuje naslijeđena od nenaslijeđenih dobara — kao i Živkovićeve isprava. Među nenaslijeđenim dobrima Tripartit razlikuje, kao što smo već pokazali, kupljena i stečena dobra — po našem shvaćanju, kao i Živkovićeve isprava. Najzad, Tripartit razlikuje među nasljednim dobrima također dvije vrste dobara — dakle isto kao i Živkovićeve isprava — samo što ih dijeli na bona avita i bona paterna. U čemu je razlika među tim dobrima? Da to bolje shvatimo, pretpostavimo postojanje kućne zajednice oca sa sinovima. U takvoj kućnoj zajednici mogu postojati dobra koja je otac naslijedio od svog oca, dakle od djeda, ako računamo po djeci, pa se ta dobra nazivaju bona avita, bez obzira na to kako ih je djed stekao. Naprotiv, dobra koja je otac pribavio, za njega su nenaslijeđena dobra pa će on s njima moći slobodno raslagati, ako ne postoji neko ograničenje u pogledu darovnicom stečenih dobara. Ta ista dobra za djecu su bona paterna i ona će nakon očeve smrti, ako ih otac nije otuđio, pripasti djeci na isti način i pod istim uvjetima kao i bona avita. Dakle, s obzirom na djecu bona paterna i bona avita ne razlikuju se u nasljednom pravnom pogledu. Obratno, s obzirom na oca, dobra stečena po njemu dakako nisu bona paterna, već nenaslijeđena dobra. Drugim riječima, dobra postaju u hrvatsko-ugarskom pravu naslijeđenim dobrima čim bar jedanput prijeđu *putem nasljedstva* od jednog nosioca na drugog. Ovo je Barada vrlo dobro uočio, a to isto nalazimo i kod drugih srednjovjekovnih prava. Uostalom, u hrvatsko-ugarskom pravu Tripartita razlikovanje između bona paterna i bona avita imalo je čak i s obzirom na djecu nekih pravnih posljedica. Ako je došlo do slučaja, u kojem je sin mogao primorati oca na diobu imovine kućne zajednice, npr. ako je otac primorao svog sina na grijeh²⁹, dioba se vršila tako da su otac i sin podijelili samo »djedovinu«, tj. sve ono što je otac naslijedio, dok naprotiv dobra stečena po ocu nisu se dijelila, već su ostajala ocu³⁰. Ipak, treba usput napomenuti da je normalna bila ipak dioba svih dobara kućne zajednice.³¹ Ali, s druge strane, vidi se da se kod spomenutih dioba ne radi o nasljeđivanju. Čim dođe do nasljeđivanja, tj. čim otac umre, za djecu su bona paterna i bona avita (avitica) jedna jedinstvena masa, koju ona dijele prema određenim zakonskim propisima, osim ako nije kraljevskom darovnicom za pojedinu darovanu nekretninu utvrđen poseban red nasljedstva.

Tvrdimo prema tome da je sastavljač Živkovićeve isprave prilikom razlikovanja naslijeđenih dobara (bona hereditaria) na stara dobra (bona antiqua) i očevinu (bona patrimonialia) mislio na razliku koja postoji u hrvatsko-ugarskom pravu između bona avita i bona paterna, samo što se nespretno izrazio.

²⁹ Trip. 1, 53 De casibus in quibus è contrario filius cum patre divisionem facere potest 5 Item quando pater cogeret filium suum ad peccandum.

³⁰ Trip. 1, 53, 7 Divisionem... intellige semper de bonis... avitis et non propriis servitiis... patris acquisitis.

³¹ Trip. 1, 53, 9.

2. Otudivanje nasljednih dobara pravnim poslovima među živima

Vlasnik naslijeđenih dobara ima zajedno sa članovima kućne zajednice pravo da ta dobra upotrebljava i uživa (jus utendi et fruendi, kao sastavni dio vlasničkih prava). Da li može s njima raspolagati pravnim poslovima među živima i mortis causa? Ili drugim riječima, da li vlasnik ima pravo da naslijeđena dobra otuđi odnosno da s njima oporučno raspolaže?

Što se tiče prvog pitanja, tj. prava raspolaganja pravnim poslovima među živima, vidjeli smo da je naša nauka sve do N. Klaić složno tvrdila da Živkovićeve isprave tradira takav pravni režim nad naslijeđenim nekretninama, po kojem su raspoložbe među živima bile zabranjene, a obrazloženje za takav režim bilo je da su one u kolektivnom vlasništvu i da upravo radi toga držalac dobara ne može s njima raspolagati. Tek je N. Klaić izrazila misao da se u Živkovićevoj ispravi radi o pravu prvokupa, stiliziranom na drugi način, i da se ne radi o kolektivnom vlasništvu, već o suvlasništvu. Kod toga se N. Klaić uprla o riječi »in eorum preiudicio«, tvrdeći da iz tih riječi jasno proizlazi da se naslijeđene nekretnine i po Živkovićevoj ispravi moglo otuđivati stranim osobama van obitelji.

Ključna riječ, o kojoj ovisi pravilno shvaćanje Živkovićeve isprave, jest dakle praeiudicium. Iz same isprave ne može se ništa drugo izvući, osim onog što je već N. Klaić izrazila, naime, da se naslijeđene nekretnine mogu otuđivati i stranim osobama izvan šireg obiteljskog kruga, ali da to ne smije biti na štetu ovlaštenih rođaka. Da bismo ipak dobili dublji uvid u pojam preiudicija, u pojam štete koja se otuđivanjem naslijeđenih nekretnina može pričiniti rođacima, potrebno je malo detaljnije analizirati propise koje nalazimo u Tripartitu.

Verböczy kaže da se često dešava da osoba koja otuđuje nasljedna dobra upisuje u ispravu veću svotu od one što ju je stvarno primila i da to radi »najčešće na štetu braće«.³² Zato je potrebno da se prije prodaje obavijeste na zakoniti način djeca ili braća, na koju bi nasljedstvom ta dobra prešla, o namjeravanoj prodaji³³ pa ako oni, zakonski obaviješteni, neće da iskoriste pravo prvokupa uz naročito povlaštenu cijenu, tj. cijenu na osnovi tzv. opće procjene, kupac može platiti kupoprodajni iznos i preuzeti nekretninu.³⁴ Obratno, ako sin ili brat hoće da iskoriste svoje pravo, utvrđuje se pred sucem rok, unutar kojeg treba da polože iznos koji odgovara povlaštenoj cijeni, pa ako taj rok prođe bez polaganja iznosa, prodavalac je slobodan da proda nekretninu kome hoće.³⁵ Pod sinom i bratom Verböczy dakako podrazumijeva svakog muškog virtuelnog nasljednika bez obzira na blizinu srodstva. Ipak, čak i u slučaju da je prethodna ponuda bila pravilno izvršena i da se ovlaštenik nije poslužio svojim pravom pa je došlo do prodaje osobi van obiteljskog kruga, ovlašteni rođak će ipak i kasnije moći preкупiti otuđenu nekretninu, ali pod nepovoljnim uvjetima, naime, on će morati da plati punu

³² Trip. 1, 60 De legitima admonitione in possessionaria venditione necessario praemittenda; pr. »... maxime in praeiudicium fratrum«.

³³ Trip. 1, 60, 1 »... quaelibet possessionaria venditio... legitimam... requirit filiorum aut filiarum vel fratrum ad quos successio... dignoscitur... admonitionem«.

³⁴ Trip., na i. mj.

³⁵ Trip., 1, 60, 7.

prodajnu cijenu navedenu u kupoprodajnoj ispravi ili pak tzv. vječnu procjenu otuđenih nekretnina.³⁶

Rođake ženskog spola ne treba na opisani način ponuditi prije prodaje. Isto tako, prema vladajućoj teoriji, ne treba prethodno ponuditi ni stanovnike istog sela ni osobe, kojih imanja međaše s imanjem koja se prodaju. Čini se da bi se ipak dalo braniti stajalište da po Verböczyju treba obavijestiti susjede i sumeđaše. Naime, prema Trip. lib. I, tit. 60, § 10: »Vicini vero, et commetanei, per admonitionem praedecaratum et pro ipsorum parte factam, jura possessionaria venditioni exposita pro se... vindicare possunt«, iz čega se vidi da Verböczy spominje dvije obavijesti, jednu koju je prodavalac dužan učiniti susjedima i sumeđašima i drugu, koju oni čine ako žele ostvariti svoje pravo prvokupa. U daljnjem tekstu na istom mjestu kaže se: »... si admonitio ex parte vendentium non praecesserit, et ipsi nihilominus vicini et commetanei pro parte ipsorum, admonitionem super ea re solitam peregerint«, dakle ponovo je riječ o dvije obavijesti. Žene, susjedi i sumeđaši imaju pravo da spriječe prodaju vanjskim osobama, i to tako da u određenom roku ponude i isplate punu prodajnu cijenu, navedenu u kupoprodajnoj ispravi ili tzv. vječnu procjenu. Kod toga ženski rođaci imaju prednost pred suseljanima i sumeđašima.

Sve što smo naprijed spomenuli o prethodnoj ponudi rođacima prije realizacije namjeravane prodaje nekretnine tiče se kako rođaka (oca i djece odnosno nakon očeve smrti braće) koji se nisu podijelili, tako i podijeljenih rodaka, susjeda i sumeđaša, koji nemaju nikakvih suvlasničkih prava na nekretninu o kojoj se radi. Drugim riječima tiče se nepodijeljenih osoba i osoba koje su se već podijelile s prodavaocem nekretnine ili koje uopće nisu ni bile s njim u kućnoj zajednici, već su povezane s prodavaocem nekim drugim vezama, naime rodbinskim vezama, stanovanjem u istom selu i okolnošću da im nekretnine leže jedne pokraj drugih.

Toliko o prethodnoj obavijesti. Ona je zapravo bila jedna od formalnih potrepština za valjanost prodaje nekretnine. Nedostatak te formalnosti nije činio posao ništavim, već samo pobitnim sudskim postupkom oštećenog ovlaštenika »ad invalidationem fassionis ex neglecta praemonitione«. Za nas je još važnija druga mogućnost, naime postupak oštećenog ovlaštenika »ad invalidationem ex praejudicio«. Makar ovlaštenik na prvokup bio i pravilno obaviješten, on će se ipak pod određenim uvjetima moći s uspjehom oduprijeti namjeravanoj prodaji ako je ona za njega na neki način štetna. Dakako, da štetu, »praejudicium«, može pretrpjeti samo neposredni nasljednik, konkretno govoreći najčešće djeca prodavaoca, ili ako njih nema, njegova braća. Verböczy kaže: »Veramtamen super bonis... possessionariis avitis pater in praejudicium filiorum... et similiter frater in praejudicium fratris... sine consensu filiorum... vel fratrum... simpliciter nullam... Fassionem facere potest«.³⁷

³⁶ Trip. 1, 60, 5: Ubi... admonitio... legitime praecesserit et nemo filiorum aut filiarum vel fratrum bona... emere voluerit... tunc iidem... pecuniae summam in litteris Fassionibus specificata plenarie deposita... vel etiam perennali aestimatione... bona illa pro se vindicare valebunt.

³⁷ Trip. 1, 58 Quod pater bona avita in praejudicium filiorum alienare non potest, pr.

Prodaja će se bez poteškoća poništiti samo ako se radi o običnoj prodaji, za koju nije postojao nikakav razlog, o tzv. prodaji »simpliciter«.³⁸ Prodaja izvršena »rationabiliter«, npr. sa svrhom da se ostala dobra oslobode založnih tereta ili sa svrhom da se kupovna cijena upotrijebi za kupnju druge nekretnine, ne može biti jednostavno poništena nego se može poništiti samo tako da ovlaštenik (sin ili brat) plati opću cijenu svih nekretnina prodavaoca (!), a ako je prodavalac živ, još i plaćanjem prodavaočeve vražde (»homagium«). Ako je, pak, do prodaje došlo »extrema necessitate cogente«, tj. u svrhu izbjegavanja smrtno kazne ili otkupa iz zarobljeništva, onda ovlaštenik uopće nije mogao poništiti prodaju; naprotiv, u tom slučaju je otac mogao prodati čak i dio kućne zajednice koji je pripadao sinu, ako još nije došlo do diobe imovine kućne zajednice.

Zadržimo se malo još na ovom posljednjem slučaju, naime na slučaju da do diobe imovine kućne zajednice još nije došlo. Iz naprijed navedenoga lijepo se vidi da je u doba Tripartita kućna zajednica imala karakter suvlasništva jer je član kućne zajednice (tj. otac, a ako njega nema, brat) mogao otuđiti svoj dio čak i bez suglasnosti ostalih članova kućne zajednice, ako je prodaja bila razumna.³⁹ Jedino kod nerazumnih prodaja nekretnina mogli su ostali sudionici poništiti prodaju, ali za poništenje je bila potrebna sudska intervencija sudionika koji se zbog prodaje osjećao oštećenim. Ako članovi kućne zajednice nisu intervenirali, prodaja je ipak važila i kupac će protekom vremena zastare (za članove kućne zajednice) odnosno dosjelošti (za kupca) steći neprijeporno vlasništvo nad kupljenom nekretninom. Dakle, nije točno da je među članovima kućne zajednice postojalo kolektivno vlasništvo i da se nasljedna dobra nisu mogla otuđiti. Nasljedna dobra su se mogla uz određeni postupak otuđiti osobama izvan šireg obiteljskog kruga nakon diobe, tj. nakon što je prestalo čak i suvlasništvo nad stvarima koje sačinjavaju nasljedna dobra, pa se onda pogotovu ne može govoriti ni o suvlasništvu ni o kolektivnom vlasništvu, već naprosto o pravu prvokupa i otkupa, koje je pripadalo određenom broju osoba uz određene uvjete. Ako još nije došlo do diobe, svaki suvlasnik nasljedne imovine mogao je prodati svoj dio i bez suglasnosti ostalih suvlasnika, a jedino u slučaju nerazumne prodaje mogli su ostali suvlasnici poništiti izvršenu prodaju.

Suvlasništvo u imovini kućne zajednice bilo je posebnog tipa, dakle nije bilo suvlasništvo u smislu rimskog prava. Naročito ističemo, da sin — suvlasnik — sudionik nije mogao otuđiti svoj dio ni na koji način, sve dok nije došlo do diobe s ocem. A s druge strane, sve što je otac stekao prije diobe pripadalo je kućnoj zajednici na specifični način, tj. otac je mogao te stvari slobodno otuđiti, prodati, pokloniti, oporučiti, kakogod je htio i komugod je htio, ali prilikom normalne diobe između oca i sina potpadala je diobi i stećena imovina, koja se nalazila u imovini kućne zajednice u času diobe.

Da se radi o suvlasništvu posebnog tipa, vidi se i po tome što Verböczy priznaje čak i mogućnost da jedan od suvlasnika pod određenim pretpostav-

³⁸ Trip., 1, 59 *Quid sit onus assumere et quot modis onera filiorum et fratrum assumantur § 1* »...et sic nihil tenet in iudicio; sed de plano, simpliciterque et assumptio hujusmodi revocatur et Fassio quoque invalidatur«.

³⁹ Prodaja svojeg dijela nepodijeljenog imanja zajamčena nam je u praksi sa CD VIII, 402 (1315) i XI, 627 (1350) XIII, 532 (1366).

kama otuđi pored svoga suvlasničkog dijela i suvlasničke dijelove ostalih suvlasnika. Prema Verböczyju, ako je brat pored svoga suvlasničkog dijela prodao i dio koji pripada njegovom bratu, oštećeni suvlasnik moći će da se prodaji vrlo lako usprotivi ako je prodaja izvršena »simplici modo«, tj. bez ikakvog razumnog razloga. I ne samo to. Prodana nekretnina vraća se sudskim putem, a prodavalac gubi na njoj vlasnička prava, tako da će potpunim vlasnikom postati onaj brat, bez znanja kojega je nekretnina otuđena. Kupac će isto tako dosta loše proći. Njemu će onaj drugi brat, koji je postao vlasnik nekretnine, nadoknaditi samo vrijednost idealnog dijela, što je pripadao bratu-prodavaocu, ali i to samo na temelju opće procjene, što zapravo znači da će praktički dobiti manje nego što nekretnina doista vrijedi. Za isplaćeni iznos, koji se odnosi na idealni dio što je pripadao drugom bratu — novom potpunom vlasniku, — kupac ima samo potraživanje prema bratu-prodavaocu. Ako je, pak, prodaja izvršena iz opravdanih razloga (»in casu rationabili«), brat — novi vlasnik nadoknadit će kupcu i iznos koji se odnosi na dio brata-prodavaoca.⁴⁰

Iz svega ovog slijedi pomalo čudnovat zaključak da prodaja bratova dijela nije bila sama po sebi ništava, što je po modernim shvaćanjima i prema rimskom pravu upravo nevjerojatno, jer je netko treći — pa makar se radilo i o suvlasniku — mogao raspolagati tuđom imovinom. Ovo je ukinuto tek 1723. zakonskim članom 47. Dakle, tek od 1723. prodaja tuđeg suvlasničkog dijela u slučaju nepodijeljene braće bila je ipso jure ništava.⁴¹ Dakako, i prije i poslije 1723. mogao je nepodijeljeni brat (odnosno otac, ako se radi o kućnoj zajednici, u kojoj je otac još živ) prodati svoj dio na već naprijed opisani način.

Osvrnimo se sada na praksu u srednjovjekovnoj Hrvatskoj. Ako prolistamo glavni zbornik isprava iz starije srednjovjekovne prošlosti Hrvatske, Smičiklasov Codex diplomaticus, utvrđujemo slijedeće:

1. u najvećem broju slučajeva otuđenja nekretnina suglasnost za otuđenje daju susjedi (vicini) i osobe kojih posjedi međaše s nekretninom što se namjerava otuđiti (commetanei);⁴²

2. više put suglasnost daju samo commetanei;⁴³

3. ima slučajeva da suglasnost daju samo vicini, tj. osobe iz istog naselja, što obično prevodimo sa susjedi, makar nije najpreciznije;⁴⁴

4. u većem broju slučajeva suglasnost daju samo rođaci;⁴⁵

⁴⁰ Trip. 1, 61 Quomodo portio fratris, per alterum fratrem vendita, vel impignorata recuperari debeat.

⁴¹ E. Kelemen, Institutiones juris hungarici privati II, Budae 1818, 530. Temeljitu obradu problema v. u S. Huszty, Jurisprudentiae practicae libri tres, Agriae 1758, 252 i dalje.

⁴² npr. CD VI, 15, 24, 106, 193, 217, 223, 467; VII, 73, 204; VIII, 396, 420, 455, 500; IX, 184, 392, 397, 460, 515, X, 39, 232, 253, 283, 578; XI, 124, 288, 538; XII, 158, 257, 312, 431; XIII, 13, 158.

⁴³ npr. CD IV, 265, 474; V, 204, 472, 491, 592; VI, 234; VII, 215; VIII, 39, 140, 282; IX, 131; X, 94.

⁴⁴ npr. CD III, 423; VII, 252; X, 199, 423; XI, 46; XII, 100, 124; XV, 264.

⁴⁵ npr. CD IV, 122, 578; V, 163, 183, 184, 326, 331, 394, 609; VI, 247, 301, 321, 414, 517; VII, 331; VIII, 461; IX, 26, 63; X, 495; XI, 438; XII, 147, 422; XIII, 105; XIV, 34, 207.

5. ima slučajeva kada suglasnost daju rođaci, vicini i commetanei;⁴⁶
6. koji put suglasnost daju samo rođaci i commetanei;⁴⁷
7. nalazimo i isprave, u kojima suglasnost daju rođaci i vicini;⁴⁸
8. najzad, nalazimo ne mali broj isprava u kojima nema uopće nikakva spomena na suglasnost bilo rođaka bilo susjeda bilo osoba kojih posjedi graniče s posjedom što ga se namjerava otuđiti.

Dakle, u XIII i XIV st. u Hrvatskoj (uključivši i Slavoniju) bilo je pravo prvokupa rođaka i susjeda čvrsto ukorijenjeno u praksi. Po Strohalu je pravo prvokupa uvedeno 1298. zak. čl. 67⁴⁹, ali to nije tako, što se najbolje može vidjeti po ispravama izdanim prije te godine, koje smo naveli u prethodnim bilješkama a koje se nalaze u prvih sedam knjiga Smičiklasova Kodeksa.

Da vidimo još i zbornik isprava, prvenstveno iz XV st., nazvan *Acta croatica*, koji je priredio Đ. Šurmin. Iz njega saznajemo:

1. neke prodaje vrše se na taj način što prodavalac »nudi v'sih s'vojih' bliž'nih' i dal'nih' i kih' pristoi«;⁵⁰
2. ima isprava, gdje se suglasnost traži samo od »bližnjih«;⁵¹
3. prema jednoj ispravi suglasnost daju bliži i dalji rođaci;⁵²
4. prema jednoj ispravi suglasnost treba da dadu braća;⁵³
5. u vinodolskim mjestima nailazimo na »kantanje«, tj. na službeno objavljivanje namjeravanog otuđenja nekretnina;⁵⁴
6. napokon, mnoge isprave ne sadrže nikakva spomena o suglasnosti bilo rođaka bilo susjeda.⁵⁵

Dakako, da i isprave na latinskom jeziku iz XV st. koje se odnose na otuđivanje zemljišta često sadržavaju klauzulu o suglasnosti rođaka i susjeda.⁵⁶

U XVI st. nastavilo se s propisanim nuđanjem bližih i daljih. Tako je poučna isprava iz g. 1563, sastavljena u Hrnetiću, u kojoj prodavalac kaže »kako mi se spotribi prodati jedan kus moje zemlje i ponujah ju v klupeh

⁴⁶ npr. CD III, 290; VI, 12; VII, 348; VIII, 38, 521, XI, 555; XIII, 281; XV, 107.

⁴⁷ npr. CD IV, 413, 424; V, 408, 466, 488, 619; VI, 10, 181, 281; X, 271, 282.

⁴⁸ npr. CD V, 319; VII, 133; VIII, 510.

⁴⁹ I. Strohal, Otkupno pravo u starih Hrvata, Rad JAZU 189, 1911, 56.

⁵⁰ Hrvatski spomenici (*Acta croatica*, dalje AC), MHJSM VI, sv. I (od g. 1100—1499), 1898, 294, 340, 388, 417.

⁵¹ AC, 150, 183, 351.

⁵² AC, 170.

⁵³ AC, 175.

⁵⁴ AC, 104, 273. »Kantanje« nalazimo i u kasnijim stoljećima: u XVI st. u Bakru (E. Laszowski, Nekoliko glagolskih isprava, VDA u Zagrebu VIII, 29) i Grižanama (n. dj., 34, 35), u XVII st., u Bribiru, Crikvenici, u XVIII st., u Omišlju (R. Strohal, Još nekoliko hrvatskih glagolskih isprava, VDA u Zagrebu II, 1926, 185 i d.). Naročito je instruktivno opisano kantanje g. 1617. u Bribiru: »...I postavi rečenu zemlju na kanat, kako je zakon grada Bribira kantati pervo tri nedilje pred crkvu katedralu pred sv. Petar...«.

⁵⁵ AC, 105, 121, 135, 139, 215, 243, 274, 276, 393, 403.

⁵⁶ Vidi umjesto svega E. Laszowski, Povjesni spomenici plem. općine Turopolja I, g. 1225—1466, npr. str. 312, br. 280, iz g. 1454. gdje sud — slično postupku, koji već poznajemo iz *Acta croatica* — upućuje jednog svog čovjeka kao svjedoka, koji prisustvuje nuđenju zemljišta. Zemljište koje namjerava prodati nudi prodavalac »ad... fratres consanguineos et proximos, nec non vicinos et commetaneos, tam propinquos quam remotos...«

svete Marije v Mahićnom po zakonu jednoč i drugoč i tretič bližnemu i dalnemu, ki bi bil volneji kupiti». ⁵⁷

Iz svega naprijed rečenoga proizlazi da su pravo prvokupa imali ne samo rođaci nego i stanovnici istog naselja (vicini) i osobe kojih posjedi graniče s posjedom što se prodaje (commetanei), a da je obavještanje ovlaštenika spomenuto u ispravi na najrazličitije načine — ili čak nije uopće spomenuto — već prema tome da li se i od kojeg ovlaštenika očekivalo poteškoće u pogledu namjeravane prodaje.

S tim saznanjem vratimo se Živkovićevom dopisu. Vidi se da je u razmatranoj ispravi pravo prvokupa nedovoljno jasno definirano. Isprava zaista govori o pravu prvokupa, ali prema njenom sadržaju moglo bi se pogrešno tvrditi da na prvokup imaju pravo samo bliži i dalji rođaci, dok smo mi ustanovili da su pravo prvokupa imali također vicini i commetanei.

3. Otudivanje nasljednih dobara pravnim poslovima za slučaj smrti

Preostaje da kažemo nekoliko riječi o ograničenju, sadržanom u dopisu podbana Živkovića, a koje se sastoji u tome da hrvatski plemić ne može »oporučiti za dušu ni zapisati iznad tri gonjaja«.

Ta je odredba dosta jasna, ali ipak zahtijeva neka objašnjenja. Prije svega, ni ovdje se ne radi o nekoj potpunoj, apsolutnoj zabrani otuđenja, već o zabrani koja je donesena u prilog živućih rođaka. Ako rođaci odobre raspoložbu za dušu iznad propisanog limita, ta će raspoložba biti punovažna. Ovo sasvim jasno proizlazi iz jedne isprave od 1499, po kojoj na traženje Pavla Slavkovića da mu se odobri darovati crkvi pol ždrijeba lički stol odgovara: »toliko ne moreš dati po zakonu našem', ako ti ne dopuste bližni i dal'ni i kih' pristoi, prosi nih' da ti dopuste učiniti ta dar'...« I zaista, bližnji i daljnji rođaci, kao i osobe »kih pristoi« izašli su ususret molbi spomenutog Pavla i »dobrovol'no dopustiše darovati crkvi«. ⁵⁸ Ovo dakle znači da se u ispravi podbana Živkovića riječi »in eorum preiudicio« odnose i na slučaj raspoložbe za dušu, a ne samo na slučaj otuđenja među živima. Zapravo, klauzula »na njihovu štetu« ima ovdje mnogo rigorozniji karakter nego kod otuđenja među živima. Naime, kod otuđenja među živima vlasnik će svakako postići namjeravanu posljedicu svog djelovanja tj. on će otuđiti nekretninu i za nju dobiti određenu protuvrijednost, a jedino je pitanje da li će mu tu protuvrijednost izručiti rođaci, susjedi ili posve strana osoba. Kod raspoložbe za dušu rođaci će moći da spriječe pravni posao izjavom da ne dopuštaju darovanje iznad mjere propisane zakonom, tj. iznad tri gonjaja. Iz teksta isprave, koju smo upravo citirali a kojom je Pavao Slavković darovao crkvi pola ždrijeba svoje zemlje, čak proizlazi da je i najdalji rođak mogao spriječiti raspoložbu za dušu, pa makar tu raspoložbu odobrili svi bliži rođaci na koje bi za slučaj Slavkovićeve smrti prešla njegova ostavina. Ovu zakonsku odredbu staroga hrvatskog prava ne može se drukčije tumačiti nego željom zakonodavca da po mogućnosti svede na što manju mjeru darovanja crkvi, koja su

⁵⁷ Laszowski, Nekoliko glagolskih isprava, 30. Usp. i ispravu na str. 27, gdje se nudi »jedno... plemenito i odilno imanje«.

⁵⁸ AC, 418.

za svjetovnu vlast bila neprilična iz mnogo razloga. Uostalom, poznato je da su i druga pravna područja na razne načine ometala i zabranjivala zgrtanje nekretnina u crkvenim rukama.⁵⁹

U našoj novijoj literaturi ova odredba nije, začudo, najpravičnije shvaćena.

Tako je J. Lučić ustvrdio da se ograničenje od tri gonjaja odnosi uopće na otuđenja bilo koje vrste, a ne samo na raspoložbe za dušu.⁶⁰ Ipak, nema sumnje da se ograničenje na tri gonjaja odnosi samo na raspoložbe za dušu. Ovo je pravilno postavio I. Beuc⁶¹, ali je pravilnom shvaćanju pravnih normi, sadržanih u Živkovićeveu dopisu, stajalo na putu mišljenje Beuca da na nasljednoj imovini plemića, po Živkovićevoj ispravi, postoji kolektivno vlasništvo i da pravo raspolaganja ima samo zajednica. Svakako, Beucu treba koncedirati da upravo kod darovanja za dušu vlasništvo individualnog vlasnika plemićke imovine (o kojem ipak po našem mišljenju ne može biti sumnje) nije vlasništvo u smislu rimskog prava nego da je uz ostala ograničenja podvrgnuto i dosta rigoroznom ograničenju darovanja za dušu iznad tri gonjaja, a u korist bližih i daljih rođaka.

Kostrenčić, Mandić i N. Klaić ne spominju u svojim navedenim radovima uopće ograničenje raspoložbi na tri gonjaja, vjerojatno zato što su smatrali da se radi o manje važnom propisu, koji u njihovim, više uopćenim teoretskim, razmatranjima nije ni trebalo spomenuti.

Uostalom, pravilno objašnjenje razmatranog dijela Živkovićeve dopisa dao je već odavno Vl. Mažuranić⁶² pa se nakon njegovih uvjerljivih izvoda njeza zapravo moglo samo ili ostati na njegovom mišljenju ili argumentirano iznijeti neko novo tumačenje.

IV O STAROM UGARSKOM I STAROM HRVATSKOM PRAVU

Težište proučavanja Živkovićeve isprave u ovom našem radu postavili smo prije svega na analizu onih odredaba sadržanih u toj ispravi što se odnose na nasljedna i stečena dobra, a pored toga obratili smo posebnu pažnju još i na pravo prvokupa i otkupa, o kojima isprava sadrži također dragocjenih podataka. Naša analiza pokazala je da Živkovićeve dopis sadrži norme hrvatsko-ugarskog prava, koje su najtočnije popisane u Verböczyjevu Tripartitu.

Čini se da je potrebno bar dotaknuti se još nekih pravnopovijesnih problema. Bez toga bi naš rad bio vjerojatno u neku ruku nedorečen. Radi se o ovim problemima:

— kada i na koji način je distinkcija nasljednih i stečenih dobara ušla u ugarsko pravo;

— kada i na koji način su pravo prvokupa i otkupa ušli u ugarsko pravo;

— kakvo je pravo u pogledu nasljednih i stečenih dobara te prvokupa i otkupa vladalo u staroj hrvatskoj državi.

⁵⁹ O tome vidi naročito I. Strohal, Otkupno pravo u starih Hrvata, Rad JAZU 189, 1911, 32—43.

⁶⁰ Lučić, n. dj., 563.

⁶¹ Beuc, n. dj., 614.

⁶² Mažuranić, n. dj., 562.

Razlikovanje između nasljednih i stečenih dobara, dakako, vrlo je staro. Dovoljno je spomenuti susjednu Italiju, gdje se kod Langobarda spominje g. 769. »omne adquisitum meum«. ⁶³ Ipak se povezivanje razlikovanja između nasljednih i stečenih dobara s pravom rodbinskog prvokopa pojavljuje tek od XI stoljeća. Tako se u Francuskoj pravo prvokopa rođaka, stegnuto na nasljedna dobra, pojavljuje između 1055. i 1070, ⁶⁴ dok se ista pojava zapaža tek nešto ranije u Njemačkoj, i to 1024 u Wormsu. ⁶⁵

U Ugarskoj proveo je jasno razlikovanje između nasljednih i stečenih dobara već kralj Koloman. On razlikuje:

a) nekretnine darovane po prvom okrunjenom mađarskom kralju sv. Stjepanu,

b) nekretnine, darovane po drugim vladarima, i

c) nekretnine stečene kupnjom. ⁶⁶

U Kolomanovim dekretima ne spominje se, doduše, pravo prvokupa, ali bismo bili skloni da negdje u njegovo vrijeme smjestimo povezivanje tog pravnog instituta s nasljednim dobrima i to dijelom radi vremena kada je Koloman živio, koje je uglavnom u skladu s analognom pojavom u Francuskoj i Njemačkoj, a dijelom zato što se pravo prvokupa pojavljuje u ispravama mnogo prije zak. čl. 67 iz g. 1298, u kojem je nuđenje nekretnina na prodaju rođacima, susjedima i sumeđašima po prvi put jasno izraženo u ugarskom zakonodavstvu. Upravo taj zakonski član naveo je I. Strohala da ustvrđi, kako je tek od konca XIII st. ugarsko pravo recipiralo pravne institute prvokupa i otkupa. ⁶⁷ Ipak je već VI. Mažuranić upozorio ⁶⁸ na mnoge isprave, starije od spomenutog zak. čl. 67 iz g. 1298, koje spominju suglasnost rodbine na otuđivanje nekretnina. Kod toga se Mažuranić pozvao i na autoritet S. Husztyja i ustvrđio da se najprije pojavilo pravo prvokupa rođaka, a da se iz njega naknadno razvilo i pravo prvokupa članova općine, suvlasnika, susjeda i sumeđaša. ⁶⁹ Dakako, Huszty se nije upuštao u pravno-povijesna razmatranja, jer je za njega Tripartit, s kasnijim zakonskim članovima, bio pozitivno pravo. ⁷⁰ To isto vrijedi još više i za E. Kelemena. ⁷¹ Ipak, isprave iz XIII st. koje smo naveli u ovom radu, ne potvrđuju mišljenje Mažuranića nego nas upravo primoravaju da povjerujemo kako se kod Mađara istodobno pojavilo pravo prvokupa rođaka, susjeda i sumeđaša. Uostalom, to je i razumljivo. Mađari su se nastanili u Panoniji kao polunomadski vojnički konfederacija plemena, koja je silom prilika preuzela od starosjedilaca — mislimo na slavenski utjecaj —

⁶³ P. S. Leicht, *Storia del diritto italiano, Il diritto privato, Parte seconda, Diritti reali e di successione*, Milano 1960, 11 i 193.

⁶⁴ Marc Bloch, *La société féodale*, 1949, prijevod na hrvatski M. Brandta, Zagreb 1958, 164—165 i 172. Usp. i Olivier-Martin, *Précis d'histoire du droit français*, Paris 1932, 59 i 179.

⁶⁵ F. Spevec, *Pravo bliže rodbine glede odsvoja nekretnina*, Mjesečnik pravnčkog društva u Zagrebu IX, 1883, 499—500 i 553—554.

⁶⁶ Col. Decr. Lib. I, cap. 20 De successione possessionum, collatarum à Regibus; cap. 21 De haereditatibus emptitiis, quemlibet haerodem concernentibus.

⁶⁷ I. Strohal, n. dj., 56 i 57.

⁶⁸ V. Mažuranić, n. dj., 569.

⁶⁹ V. Mažuranić, na i. mj.

⁷⁰ S. Huszty, n. dj., 65—72.

⁷¹ E. Kelemen, n. dj., 527—529.

i susjeda (prvenstveno mislimo na utjecaj iz Bizanta i Bavorske) pravne forme društvenog života, i to ne samo javnopravne već čak i u većoj mjeri privatnopravne ustanove. Radi toga treba već a priori očekivati da se pravne ustanove, što su ih Mađari recipirali, pojavljuju kod njih u izgrađenom obliku, ili drugim riječima: ne treba kod Mađara očekivati razvoj pravnih ustanova na sličan način kao što je to bio slučaj s drugim narodima, koji su imali i više vremena i više društvenih uvjeta da postepenim izgrađivanjem početno jednostavnih pravnih ustanova dođu do novih originalnih oblika tih ustanova i sasvim originalnih rješenja. Ne treba nas zato čuditi da u XII st., iz kojeg imamo prve sigurnije vijesti, nalazimo kod Mađara razlikovanje na stečena i nasljedna dobra kao i potpuno razvijeno pravo prvokupa rođaka, susjeda i međaša.

Ako je dakle kod Kolomana već s dovoljnom oštrinom postavljena u pravni sistem razlika između nasljednih i stečenih dobara i ako u XIII st. već nalazimo kod Mađara potpuno uvedenu pravnu ustanovu prvokupa rođaka, susjeda i međaša, onda možemo, kao što smo već rekli, s dosta vjerojatnosti ustvrditi da su Mađari od nekuda recipirali sistem prava prvokupa, povezan s ovlaštenjima rođaka, susjeda i međaša i ograničen na nasljedna dobra, i to negdje u XII stoljeću.

Ali, odakle su Mađari recipirali taj sistem? U obzir dolazi Bavska, s kojom su oni imali žive veze i čije pravo je nesumnjivo utjecalo na izgradnju mađarskog pravnog sustava. Ali ništa manje ne dolazi u obzir ni bizantsko pravo, jer ne treba zaboraviti da je Bizant bio na vrhuncu svoje moći upravo u X i u prvoj polovici XI stoljeća i da je u to doba graničio s Ugarskom — dakle upravo u presudno doba formiranja mađarske države i mađarskog prava.

Skloni smo tvrdnji da je bizantsko carstvo imalo na formiranje mađarskog prava, a osobito prava prvokupa, odlučujuće značenje.⁷² Ne možemo mi-moići činjenicu da se pravo prvokupa, sa svojim karakterističnim svojstvima koja su ga pratila kroz cijeli srednji vijek i kroz gotovo sva evropska pravna područja — kod čega mislimo naročito na dužnost prodavaoca da obavijesti

⁷² Zaista bi nas predaleko odvelo da u ovom radu analiziramo detaljnije utjecaj bizantskog i ostalih prava na mađarsko pravo. Zadovoljit ćemo se samo nekim napomenama.

U našoj literaturi dobro je poznata novela Romana Lekapena iz 922. godine. Uz Strohalovo djelo: Otkupno pravo u starih Hrvata, koje smo već imali prilike susresti u ovom radu, o toj noveli vidi osobito još i G. Ostrogorski, Seoska poreska opština u vizantijskom carstvu u X veku u: Privreda i društvo u vizantijskom carstvu, Beograd 1969, 287 i dr. = Die ländliche Steuergemeinde des byzantinischen Reiches im X Jahrhundert, Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, br. 20, 1927, 33 i dr. Interpretacija koju nudi Ostrogorski je zanimljiva i privlačna, ali moramo reći da sačuvani tekst što govori o pravu prvokupa nije uopće originalna Lekapenova novela, već samo komentar anonimnog bizantskog komentatora pa se ne možemo, i čak ne smijemo, poslužiti uobičajenom tehnikom analize zakonskog teksta. Novela, čini se, razlikuje dvije vrste ovlaštenika na prvokup, tj. *oi ávayúξ ávnyáíμενοι* i *oi ávnyáραναίμενοι*.

Kod potonjih nema sumnje da se radi o osobama koje imaju posjede što graniče s posjedom koji se prodaje. Za one prve u znanosti se općenito prihvaća da se radi o takvima »koji poseduju parcele ispremešane (*άναμεμυγμένοι*) sa posedom koji se nudi na prodaju« (ovako Ostrogorski, n. dj., 288), odnosno o onima »deren Grundstücke mit dem verkauften Grundstücke vermengt zusammenliegen« (ovako Zachariä v. Lingenthal, Geschichte des griechisch-römischen Rechts, Berlin 1892,

ovlaštenike na prvokup, zatim na priznavanje prava na prvokup prvenstveno rodacima, a zatim suvlasnicima, susjedima i međašima i nadalje na rok od 30 dana unutar kojeg je ovlaštenik morao realizirati svoje pravo itd. — pojavljuje ipak najprije u Bizantu, i to u prvoj polovici X stoljeća, da se u zakonodavstvima i običajnom pravu ostalih evropskih država takvo ili slično pravo pojavljuje tek u XI, XII i XIII st.,⁷³ i da je Bizant mogao svoj utjecaj na evropska prava dugo vremena vršiti posredstvom južne Italije, gdje se izričito priznavalo da pravo prvokupa potječe iz bizantskih izvora⁷⁴ i gdje su ga na početku XIII st. imali prilike dobro upoznati rimski carevi njemačke narodnosti.⁷⁵

239). Čini se da pod tim ovlaštenicima treba podrazumijevati osobe koje imaju neka zajednička prava na prodavanom zemljištu. Ako bi to bilo tako, onda bi noveline tri potkategorije ove grupe ovlaštenika imale ovaj smisao:

1. U prvu potgrupu pripadaju oni koji su u srodstvu, a koji zajednički posjeduju prodavano zemljište ili su ga prije diobe zajednički posjedovali;

2. u drugu potgrupu pripadaju oni koji prodavano zemljište posjeduju zajednički, jer su ga zajednički kupili;

3. u treću potgrupu pripadaju ostali ovlaštenici koji nisu suvlasnici, ali imaju neka druga prava na prodavanom zemljištu.

Ovu treću potgrupu tumači Gothofredus ovako: qui ont leurs terres enclavées dedans et parmi celle qui se vend, pa se s tim složio i Zachariä v. Lingenthal, n. dj., 241, dok je Ostrogorski ovu potgrupu objasnio tako što je uzeo da u nju ulaze oni »koji imaju ispremešane parcele, ali ih ne posjeduju zajednički s prodavcem i nisu s njim u srodstvu« (Ostrogorski, n. dj., 288). Ako bi se prihvatilo naše tumačenje da se *αναμειγμένοι* odnosi na osobe koje imaju neka prava na prodavanoj nekretnini, onda bi ova potgrupa dobila svoje sasvim odgovarajuće objašnjenje.

Riječi novele *οἱ ἄλλως καὶ οὐχ ὡς ἐξ ἐπικοίνοῦ τοῖς ἐγγίζουσι τίμασι κατὰ τι μέρος ναμειγμένοι* tumačimo dakle ne u smislu dosadašnjeg smjera u znanosti, tj. u smislu realne povezanosti nekretnina, već u smislu nekih većih ili manjih stvarno-pravnih ovlaštenja, koja ovlaštenik na *προτιμήσεις* ima na prodavanom zemljištu. Ako smo zauzeli stajalište da *ἀναμίξις* označuje zajednicu dobara (kao što je to već uostalom učinio P. S. Leicht u Note agli statuti istriani con particolare riguardo al diritto di prelazione, Atti e memorie della società istriana di archeologia e storia patria, vol. I della Nuova Serie, LIII della Raccolta, Venezia, 1949, 83), onda se i treći slučaj »pomiješanih« dobara mora odnositi na neku zajednicu a kako je suvlasništvo izričito isključeno riječima *οὐχ ὡς ἐξ ἐπικοίνοῦ*, onda se tekst može dosta dobro objasniti na način koji smo predložili, tj. da na prodavanom zemljištu postoji neko drugo stvarno pravo ovlaštenika, a ne vlasništva, tj. npr. služnost, založno pravo i sl.

Svakako po našem mišljenju odnos Lekapenove novele prema pravu u ostalim srednjovjekovnim evropskim pravnim područjima nije definitivno riješen.

⁷³ usp. npr. H. Brunner, Quellen und Geschichte des deutschen Rechts, u Holtendorff, Encyclopädie der Rechtswissenschaft, 6. izdanje, Leipzig-Berlin 1904, 280; O. Gierke, Grundzüge des deutschen Privatrechts, na istom mjestu, 505—514; R. Schröder, Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte, 2. izdanje, Leipzig 1894, 268 i dr. i 691; K. v. Amira, Grundriss des germanischen Rechts, Strassburg 1901, 122; H. Planitz - K. A. Eckhardt, Deutsche Rechtsgeschichte, Graz-Köln 1961, 107—108, 210—211.

⁷⁴ U Bariju se za običaj (consuetudo) prvokupa kaže: »quam legimus a Graecorum prudentia derivatam«, v. Leicht, n. dj., 122.

⁷⁵ Kod ovog mislimo na Fridriha II i njegovu navodnu konstituciju »de jure protimiseos«, v. Leicht, n. dj., 118—119. Problemi prvokupa, naročito utjecaja iz Bizanta i germanskih prava na talijansko srednjovjekovno pravo nisu do danas u talijanskoj pravnoj znanosti definitivno i zadovoljavajuće riješeni. V. A. Pertile, Storia del diritto italiano III, Torino 1894, 420; Salvioi, Storia del diritto italiano, 8. izdanje, Torino 1921, 506; F. Nicolai, La formazione del diritto successorio negli statuti comunali del territorio lombardo-tosco, Milano 1940, 237—239.

Doduše, zaista bi se moglo na primjer s Jirečekom reći da su Bizantinci preuzeli pravo prvokupa »iz staroga običajnoga prava različitih naroda«,⁷⁶ dakle i od slavenskih stanovnika Balkana i tim bi se krug zatvorio pa bi Bizant umjesto učitelja postao učenik slavenskih formi i organizacije društva. Ovo se ne može naprosto odbaciti i nije to, uostalom, baš sasvim nemoguće. Ipak su tokovi kulturnog strujanja išli prvenstveno iz Bizanta prema Balkanu, Panoniji i ostalim istočnoevropskim područjima. Vojnička i uopće državna snaga obično ide usporedo s kulturnom penetracijom, pa je vjerojatnije da je jaki Bizant u X i XI st. mogao biti izvorom inspiracije slavenskim narodima, negoli obratno. I napokon, ipak odlučuje činjenica da je prvo sistematsko zakonsko normiranje prava prvokupa zajamčeno u Bizantu, i to upravo onakvo kakvo je kasnije poznato u cijeloj Evropi.

Ovo će biti dovoljno za potrebe našeg rada i za razumijevanje historijskog okvira u kojem se smjestilo ugarsko pravo.

Mnogo zanimljivije za nas je, dakako, pitanje o pravu prvokupa u staroj hrvatskoj državi. To pitanje možemo proširiti iz razumljivih razloga i na dalmatinske gradove, koji su bar nominalno potpadali pod bizantsku vlast sve negdje do pred kraj XI stoljeća.

Pregledavanjem isprava s hrvatskog i dalmatinskog područja do uključivo XI st. možemo lako zaključiti da pravo prvokupa rođaka, susjeda i međaša nije bilo na tom pravnom području poznato.⁷⁷ Tek prema kraju stoljeća nailazimo na nešto što nas podsjeća na pravo prvokupa, premda u još nekako neizdiferenciranom i nedovoljno pravno oštrom obliku. Evo tih nekoliko vijesti:

a) u popisu zemalja što ih je samostan sv. Ivana Rogovskog pribavio u vrijeme od 1070. do 1076. nailazimo na vijest da je kralj Krešimir prodao alodij neke udovice Barbare za 40 romanata i da on tom prilikom »parentibus uero eiusdem Barbare dedit XV similiter romanatos«.⁷⁸ Dosta je blizu pomisao da je kralj otkupio od ovlaštenih rođaka Barbare njihovo pravo prvokupa svotom od 15 romanata, jer je htio da samostan bude posve siguran u svojem posjedovanju prodanog mu zemljišta. Dakako da je ovo samo naslućivanje koje ima za sebe izvjesni stupanj vjerojatnosti. Naime, Barbarini rođaci očito primaju 15 romanata za otkup nekog njihovog prava. Nije baš vjerojatno da se radi o suvlasništvu, jer bi u tom slučaju kralj njima dao neku veću svotu, budući da treba pretpostaviti da su eventualni suvlasnici imali bar istu idealnu kvotu kao i sama Barbara. Naprotiv, ako se radi o odricanju prava prvokupa, Barbarini rođaci su zapravo vrlo dobro prošli;

b) istom samostanu ostavlja Lampridije trećinu svog posjeda »et hoc absque ulla contrarietate seu fratrum siue parentum aut consobrinorum uel

⁷⁶ K. Jireček — J. Radonić, *Istorija Srba II*, Beograd 1952, 162.

⁷⁷ Upućujemo naročito na slijedeće isprave što se odnose na darovanja, prodaju, zamjenu i ostala otuđenja nekretnina: *Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije (Codex diplomaticus)*, sv. I, Zagreb 1967, 25 (br. 21, g. 918, Zadar); 67 (br. 49, g. 1033, Zadar); 68 (br. 50, g. 1034, Zadar); 70 (br. 52, g. 1036, Zadar); 73 (br. 55, g. 1040, Split); 93 (br. 65, g. 1060, Biograd); 93 (br. 66, g. 1050—1060, Split); 103 (br. 76, g. 1066, Zadar); 106 (br. 79, g. 1067, Zadar); 115 (br. 84, g. 1070, Nin); 116 (br. 85, g. 1070, Suhovara); 119 (br. 86, g. 1070, Čepirljan); 120 (br. 87, g. 1070, Biograd); 121 (br. 88, g. 1070, Zadar); 126 (br. 93, g. 1072, Nin); 130 (br. 96, g. 1072, Zadar); 131 (br. 97, g. 1072, Obrovac); 132 (br. 99, g. 1073/74, Zadar); 142 (br. 111, g. 1066—1075, Zadar); 147 (br. 115, g. 1076, Biograd).

⁷⁸ Na i. mj. I, 148, br. 116.

cognatorum uel auorum uel proauorum uel uxoris uel nurus uel socii uel socrus uel nouerce seu matertere siue quorumlibet ex suo genere«.79

Ova vijest potječe vjerojatno iz g. 1076. i odnosi se na zabranu bližim rođacima da svojim pravnim intervencijama ometaju samostan u posjedovanju i uživanju ostavljenog posjeda. Pravna osnova intervencije bližih rođaka mogla bi zaista biti pravo prvokupa, pa bi to bio još jedan primjer prava prvokupa, ako se možda ipak ne radi naprosto o zabrani rođacima da napadaju raspoložbu Lampridija, na primjer, zato što je bio prilikom raspoložbe umno poremećen ili iz bilo kojeg razloga. Takva zabrana čini se današnjem pravniku pravno irelevantnom — ako, naime, postoji osnova za napadanje zapisa, ta osnova neće ni najmanje biti oslabljena takvim klauzulama. Ipak sastavljajući srednjovjekovnih isprava rado su umetali takve formulacije u isprave, najvjerojatnije zato što je u to doba već odavno nestalo oštrog i preciznog diferenciranja pojedinih pravnih instituta i pravnih pojmova. Svakako zbunjuje, npr., zabrana mačehi da ometa nove posjednike u mirnom korištenju. Ovdje se vjerojatno radi o nepodijeljenoj kućnoj zajednici, u kojoj svaki član ima prioriteta prava na idealne dijelove zajedničke imovine, koji ne pripadaju njemu u vlasništvo, dakle radi se vjerojatno o tzv. kolektivnom vlasništvu, o »Gemeinschaft zur gesamten Hand«, kako bi to Nijemci rekli, kod čega treba uzeti u obzir pravi sadržaj takvog kolektivnog vlasništva, o kojem smo raspravljali prilikom analize Verböczyjeva Tripartita;

c) negdje iz kraja XI st. imamo vijest da je Petar Crni poklonio crkvi i samostanu sv. Petra u Selu sve one nekretnine koje »nostro proprio adquisiuiumus pretio«.80 Nije li ovo isticanje darovanja upravo stečenih dobara putokaz da je u to doba već postojalo pravo prvokupa? Naime, ako Petar Crni ističe da je određene nekretnine stekao vlastitim sredstvima, onda to može značiti da neke druge nekretnine, očito nasljedne, ne može darovati potpuno samostalno, što bi, možda, značilo da je vezan suglasnošću rođaka, a možda i susjeda i međaša;

d) isti darovatelj navodi da je jednom prilikom kupio neku zemlju, nekađašnje vlasništvo, očito u međuvremenu, preminulog djeda Mihace. Tu zemlju prodala je supruga Mihace »et ego redemi eam ab illorum nepotibus«. Kao da je i ovdje skriveno neko pravo prekupa, ali stvar baš nije jasna. Petar Crni ističe da je zemlju otkupio od svojih bratića, on kaže »redemi eam (sc. zemlju)«, a ne kaže naprosto da je zemlju kupio od svojih bratića, dakle Petar Crni ističe da je na tu zemlju imao neko pravo koje je ostvario otkupom, ali začudo od osoba koje su po našem shvaćanju jednako ovlaštene kao i sam Petar Crni.

Sve su spomenute vijesti, doduše, dosta nejasne, ali sve nekako upućuje na to da je u to doba u Hrvatskoj možda postojalo pravo prvokupa, prvenstveno rođaka, možda ograničeno na nasljedna dobra. Ako smo te vijesti pravilno interpretirali, onda je bar sigurno to da je sastavljacima isprava, otuđivaocima nekretnina i ovlaštenicima njihovo pravo bilo i novo i pomalo nerazumljivo. Najzad, zanimljivo je da sve te vijesti dolaze s područja hrvatske države, a ne s područja dalmatinskih gradova u užem smislu, naime onih

⁷⁹ Na i. mj. I, 171, br. 136.

⁸⁰ Na i. mj. I, 171, br. 136.

gradova, koji su od početka IX st., na temelju sporazuma između Bizanta i Karla Velikog, potpadali pod bizantski suverenitet.

I ako sada ove nepotpune i nejasne vijesti iz kraja XI st. usporedimo s onim što znamo o pravu prvokupa, ograničenom na nasljedna dobra, u Francuskoj i Njemačkoj, i s onim što smo pokušali predložiti za Ugarsku, onda se pokazuje ne baš mala suglasnost podataka iz svih tih pravnih područja. Ako podaci iz stare hrvatske države nešto znače za uvođenje prava prvokupa ograničenog na nasljedna dobra, onda bi to značilo da je stara hrvatska država u tome slijedila opći pravac pravnog razvitka evropskih država u to doba.

Međutim, ono što mnogo više začuđuje i što nas postavlja pred takoreći za sada nerješive probleme, jest činjenica da u dalmatinskom području, tj. u području pod nominalnim bizantskim suverenitetom, ne nalazimo pravo prvokupa. A ipak, ako je Bizant bio glavni rasadnik ideje o uvođenju prava prvokupa u fond pravnih institucija evropskih naroda i ako je Bizant još početkom X st. imao zakone koji su dosta detaljno razrađivali pravo prvokupa, onda je, u najmanju ruku, čudno da u dalmatinskim izvorima XI st. ne nalazimo ni traga nekom pravu prvokupa. I ne samo to. Poznato je da je pravo prvokupa tek postepeno ulazilo u dalmatinske gradove, u Split takoreći pred našim očima tek tokom XIV i XV stoljeća, u Trogir tokom XV stoljeća, a da u Zadar uopće nikad nije ni ušlo.⁸¹ Moglo bi se eventualno pokušati s hipotezom da je u dalmatinskim gradovima uvedeno pravo prvokupa u X st., ali da je ono u XI st., slabljenjem bizantske vlasti, opet nestalo zbog prodiranja principa langobardskog prava, koje nije poznavalo pravo prvokupa. I zaista, oporuka zadarskog priora Andrije iz 918. godine sadrži legat samostanu sv. Krševana i to uz imovine »que emi de Mezulo et... que comparaui...«, dakle, u oporuci se ističe da se zapisuje stečena imovina, a ne nasljedna. S druge strane, priznavanje važnosti langobardskog prava nalazimo u dalmatinskim gradovima g. 1075. izraženo *expressis verbis*.⁸²

Pa ipak ne vjerujemo u tu hipotezu po kojoj bi u dalmatinskim gradovima u X i na početku XI st. postojalo pravo prvokupa, a onda bi opet nestalo i to upravo u času kad nam počinju pristizati vijesti iz tog područja. Čini nam se posve nevjerojatnim da bi pravo prvokupa naprosto nestalo upravo tada, kada ono u drugim dijelovima Evrope sve više jača. S druge strane, mislimo da nema sumnje u kontinuitet rimskih i bizantskih pravnih institucija na dalmatinskom području.

Ostaje, dakle, otvoreno pitanje: zašto je u dalmatinskim gradovima pravo prvokupa recentna pojava? Smatramo da se na to pitanje može odgovoriti tek nakon kompleksnog ispitivanja okolnosti pod kojima su se razvijali dalmatinski gradovi. Kod toga treba uzeti u obzir i pravni razvitak istarskih gradova. Tek nakon takve svestrane analize moći će se ovaj zaista zanimljivi problem riješiti.

⁸¹ U pojedinosti ne možemo ulaziti. V. o Splitu i Trogiru Strohal, n. dj., 68 i 79, a za Zadar I. Beuc, Statut zadarske komune iz 1305, g., VDA u Rijeci II, 1954, 664.

⁸² Codex diplomaticus I, 137, br. 108. Usp. Šišić, Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara, Zagreb 1925, 554.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

Redakcioni odbor:

IVAN KAMPUŠ
OLEG MANDIĆ
BERNARD STULLI
JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

Izdaje
Povijesno društvo Hrvatske
Zagreb